

ARTUMO SANTYKIAI ANGLŲ IR LIETUVIŲ KALBOSE: KAI KURIE PERKELTINĖS LOKATYVŲ REIKŠMĖS YPATUMAI

INESA ŠEŠKAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas
inesa.seskauskiene@ff.vu.lt

Įvadas

Lokatyvai, ypač prielinksninės konstrukcijos, pastaraisiais dešimtmečiais yra sulaukę nemažai lingvistų dėmesio. Ypač daug apie juos yra rašę kognityvinės lingvistikos krypties ar jai prijaučiantys tyrėjai (Lakoff 1987; Boers 1996; Dirven 1989, 1993; Taylor 1993; Maliar ir Seliverstova 1998 ir kt.). Įdomu, jog daugelis jų ėmėsi gretinamųjų studijų ir pasiekė įspūdingų rezultatų. Tie rezultatai greičiausiai radosi dėl kiek kitokio, netradicinio požiūrio ir / arba dėl gretinamųjų studijų specifikos, t. y. galimybės pažvelgti į vieną kalbą per kitos prizmę ir taip atrasti kartais visai netikėtų bruožų. Lokatyvų atveju tai reikštų erdvės konceptualizacijos panašumus (universalijas) bei idiosinkretiškus tos konceptualizacijos bruožus. Tiriant reikšmę, be abejo, tenka atsižvelgti ne tik į objektų ar reiškinių sąsajas ekstralingvistiniame pasaulyje, bet ir į „žmogaus veiksnį“, į tai, kaip juos pamato kalbėtojas. Kognityvinėje lingvistikoje šis veiksnys suvokiamas kaip gimtakalbio konstruojamos mentalinės erdvės (plg. Taylor 1993: 151).

Po to, kai Eleonora Rosch vienu savo įtakingiausių straipsnių iš esmės pakeitė tradicinį požiūrį į kategorizaciją (1978), o kognityvinės lingvistikos atstovai atskleidė didžiulį kalbos antropocentriškumo mastą, kalbos vienetų reikšmę imta iš esmės tirti kitaip. Prototipų teorija leido pažvelgti į klases sudarančius narius kaip graduojamus, atsirado galimybė tirti perkeltinę reikšmę (angl. *meaning extension*). Sulaukė dėmesio „mažieji žodžiai“ (prielinksniai, jungtukai), imta aktyviai tyrinėti erdvės konceptualizaciją, universaliosius ir specifinius jos bruožus (žr. Dirven 1989; 1993; Radden, 1985; Taylor 1995 etc.), radosi funkcinio, kokybinio, geometrinio ryšio sąvokos, atliepančios ir papildančios mentalinių erdvių teoriją (Fauconnier 1985; Vandeloise 1991). Tiriant reikšmės perkėlimo mechanizmą, neišvengiamai susiduriama su metonimijos ir metaforos problema. Ją, kaip žinoma, sėkmingai išsprendė pirmiausia Lakoffas ir Johnsonas (1980), o vėliau konkretiems tyrimams pritaikė Tayloras (1993), Kovescesas (2002) ir daugybė kitų tyrėjų.

Lietuvių kalbos lokatyvai plačiau nagrinėti ne tiek polisemijos, kiek sinonimijos

požiūriu (žr. Valiulytė 1998). Perkeltinė lokatyvų reikšmė, tradiciškai laikoma tyrimui nelengva sritimi, daugiausia tirta anglų, vokiečių ir kitose didžiosiose kalbose. Lietuvių kalboje ji tyrinėta menkai.

Lokatyvų, visų pirma prielinksnių konstrukcijų, perkeltinę reikšmę tyrę kalbininkai gana vieningai pabrėžia jos glaudų ryšį su pirmine fizine reikšme, tačiau vos viename kitame darbe imamas nuodugniau nagrinėti reikšmės perkėlimo mechanizmą (pvz., Radden 1985; Boers 1996; Maliar ir Seliverstova 1998; Šeškauskienė 2004). Todėl susidariusi tam tikra niša leidžia tęsti ankstesnius lokatyvų tyrimo darbus (plg. Šeškauskienė 1998, 2001, 2003, 2004), kuriuose nagrinėjama fizinė lokatyvų reikšmė bei įrodinėjama, kad jos pagrindą sudaro vienoks ar kitoks erdvės skaidymo tipas.

Šio darbo tikslas – atskleisti, kaip vyksta reikšmės perkėlimas iš fizinės erdvės į mentalinę, pagrįsti, kaip susiklosto panašios ir skirtingos perkeltinės reikšmės keliose kalbose. Gilinamasi į pirminėje reikšmėje fizinį artumą (angl. *proximity*) reiškiančių anglišku ir lietuvišku prielinksnių *by*, *beside*, *šalia*, *greta*, *ties* reikšmes ir siekiama nustatyti, kiek artumo reikšmė išlieka ir / arba transformuojama perkeltinėje reikšmėje. Postuluojama, kad kai kurie reikšmės komponentai išlieka, o kai kurie išblanksta (angl. *backgrounded*), tampa ne tokie svarbūs. Tuo pat metu mėginama spręsti metakalbos problemą įvedant reikšmės eksplikacijai svarbius terminus: *regionas*, *geometrinė* ir *kokybinė erdvė*, *eilė*, *seka* ir pan.

Medžiaga ir tyrimo metodai

Medžiaga šiam tyrimui surinkta iš Britų nacionalinio tekstyno (BNC) ir lietuviškojo VDU *Donelaičio* tekstyno¹. Išanalizuota nuo 500 iki 600 teksto atkarpų su kiekvienu prielinksniu. Iš tekstynų gaunama medžiaga praktiškai pakeičia dažnai iki šiol semantiniuose tyrimuose vartotą lingvistinį eksperimentą, kuris reikalauja daug laiko, tačiau ne visada būna toks efektyvus kaip tikėtasi. Tiek tekstynai, tiek eksperimentas remiasi gyvąja vartoseną, kas ypač aktualu šiuolaikinės kalbos tyrimui. Toliau pateikiami pavyzdžiai yra iš Britų nacionalinio tekstyno arba lietuvių *Donelaičio* tekstyno.

Tyrimui pasitelkiami kai kurie kognityvinės lingvistikos principai, ypač erdvės konceptualizacija bei mentalinių erdvių teorija, pagal kurią fizinės erdvės sąvoka išplečiama: jos kelių matų principas bei talpinimo funkcija pasitelkiama fizinės, jausmų, mąstymo, vaizduotės ir kt. erdvių sąvokoms pagrįsti (plg. Fauconnier 1985). Tyrime naudojama ir daug modifikacijų patyrusi reikšmės komponentinės analizės metodika. Esmingiausia laikytina pati reikšmės komponentiškumo idėja, kuri leidžia aiškinamą reikšmę skaidyti į reikšmines sudedamąsias dalis. Šiame darbe naudojami X ir Y žymi du pagrindinius lokatyvo elementus: X lokalizuojamas Y-o atžvilgiu, pastarasis yra atskaitos taškas (angliškai rašytoje lingvistinėje literatūroje X dažnai vadi-

¹ Medžiaga iš Britų nacionalinio tekstyno buvo renkama pasitelkiant internetinę svetainę <http://sara.natcorp.ox.ac.uk>, o lietuviški duomenys surinkti iš *Donelaičio* tekstyno svetainėje <http://donelaitis.vdu.lt>.

namas *Trajector*, o Y – *Landmark*; žr. Langacker, 1988; Taylor, 1995), pavyzdžiui, *jis (X) sėdėjo šalia vairotojo (Y)*. Konkrečių reiškinių aiškinimui svarbios sąvokos (*regionas, geometrinė, kokybinė erdvė, seka, eilė* ir pan.) bus aiškinamos tekste.

Artumo sąvoka ir metakalbos problema

Dažnai lingvistinėje literatūroje pasitaikanti sąvoka *artumas* (angl. *proximity*, plg. Lindkvist 1976) arba *šoninis artumas* (*lateral proximity*, *ibid.*) prielinksnių konstrukcijų reikšmei su *šalia, greta, ties* ar angliškais *by, beside* aiškinti, kaip jau buvo rašyta, nėra visai tiksli (Šeškauskienė, 2003). Vartojant netikslią sąvoką reikšmės aiškinimas tampa pasklidas, žodžių ribos išblanksta, sunku nustatyti skirtumus tarp sinonimų. Be to, darosi sudėtinga kiek aiškiau užčiuopti reikšmės perkėlimo mechanizmą. Todėl visai prielinksnių grupei apibūdinti vartojama artumo sąvoka tinka tik kaip bendrasis terminas. Tos grupės žodžių suponuojamus erdvės santykius patogiau aiškinti pasitelkiant *geometrinės ir kokybinės erdvės (regiono)* bei *elementų sekos bei eilės* sąvokas (plg. Maliar ir Seliverstova 1998). Jos leidžia atskleisti prielinksnių grupės narių reikšmes, kurios iš esmės skiriasi pagal erdvės skaidymo tipus.

Regiono sąvoka: kokybinė ir geometrinė erdvė. Lokatyvai su *BY*

Regiono sąvoka vartojama apibūdinti geometrinio ir kokybinio pobūdžio erdvei (lokusui), besiformuojančiai Y atžvilgiu, kurioje lokalizuojamas X. Kokybinės erdvės atveju tarp X ir Y klostosi kokių nors Y-o savybių nulemtas X-o ir Y-o ryšys. Į kokybinį ryšį tarp situacijos narių yra atkreipęs dėmesį ir Dirvenas (Dirven 1989, 527). Kokybinės erdvės ypatumas yra tas, kad ji skiriama ne tiek pagal *geometrines* ypatybes, kai Y yra lokuso centras (dažniausiai išskiriamas dėl to, kad yra gerokai didesnis už X), kurio atžvilgiu susiformavusios erdvės ribos išsidėsto maždaug vienu atstumu nuo Y, o pagal *kokybines*, kai Y tampa pagrindiniu elementu, lemiančiu formuojamos erdvės kokybę; erdvės ribos nėra tiksliai apibrėžiamos. Yra du veiksniai, lemiantys dominuojantį Y vaidmenį: vienas yra jo dydis (akivaizdžiai didesnis už X-ą geometrinės erdvės atveju), o kitas – relevancija, kitaip tariant, svarba pragmatiniam kontekstui (kokybinė erdvė). Kokybinę erdvę lemia anglų *BY*, o Y dažniausiai yra šviesos ar šilumos šaltinis. Vienas tipiškiausių pavyzdžių būtų toks:

(1) (...) *here's no better way to while away those long, dark evenings than curled up **by** the fire with a good book.* <Nėra geriau, kaip leisti ilgus tamsius vakarus (jaukiai) susiraičius prie židinio su knyga.>²

Tuo tarpu tais atvejais, kai kokybinės erdvės interpretacija negalima, t. y. kai Y yra objektas, su kuriuo nesiejamos kokios nors ypatingos savybės (šiluma, šviesa, kokia nors reikšmė aplinkiniams), pasakymas tampa neprasmingas, pavyzdžiui:

(2) **They were standing **by** the stove.* <Jie stovėjo prie plytos.>³

Tokiu atveju X-o lokalizacija Y atžvilgiu būtų natūraliau realizuojama su prielinksniu *at*, kuriam be kitų komponentų būdingas funkcinis ryšys tarp X-o ir Y-o, t. y. kai X (agentas) naudoja Y-ą pagal jo paskirtį, šiuo atveju – maistui gaminti.

² Čia ir toliau vertimas mano – I. Š.

³ Krosnies, viryklės. – Red.

BY reikšmės perkėlimas

Kadangi fizinės *BY* reikšmės pagrindą sudaro kokybinė erdvė, o *Y* yra pagrindinis jos elementas, kuris lemia tos erdvės savybes, reikšmės perkėlimas vyksta išlaikant *Y*-o funkciją formuoti kokybinę erdvę. Tačiau net ir išlaikant pagrindinį mechanizmą ir fizinę erdvę perkeliant į vieną iš mentalinių erdvių, perkeltinėje reikšmėje fiksuojama kiek kitokio pobūdžio erdvė, kurią iš dalies lemia dažnai perkeltine reikšme vartojamas veiksmažodis *stand* („stovėti“). Joje *X* patenka į *Y*-o formuojamą erdvę, bet tarp *X*-o ir *Y*-o susiklostęs ryšys yra toks, kad *X* remia, palaiko *Y*-ą, pavyzdžiui:

(3) *The church stood by the king.* <Bažnyčia stovėjo šalia karaliaus (=Bažnyčia palaikė karalių.)>

(4) *His wife Elaine stood by him throughout the controversy.* <Ginčo metu jo žmona Elaine stovėjo šalia jo (=palaikė jį).>

(5) (...) *quality controller standing by the conveyor belt of education.* <kokybės kontrolierius, stovintis prie švietimo konvejerio.>

(6) *The minister stood by his decision.* <Ministras stovėjo prie savo sprendimo (=laikėsi savo sprendimo).>

Pagrindinis reikšmės elementas – *X*-o palaikymas, parama *Y*-ui, kuris, kaip matyti, išlieka erdvės formavimo centru (3 ir 4 pavyzdžiai). (5) ir (6) pavyzdyje labiau akcentuojama idėjos svarba, o *X* suvokiamas kaip jos įgyvendinimo, principų laikymosi garantas; todėl kontrolierius stovi prie švietimo konvejerio, užtikrindamas jo nenutrūkstamą judėjimą, o ministras atkakliai laikosi savo sprendimo.

Perkeliant reikšmę, išlieka kokybinio regiono modelis, kai *Y* lemia formuojamos erdvės savybes. *X* patenka į tą erdvę ir tampa *Y*-ui pavaldus. Perkeltinėje reikšmėje formuojasi mentalinė erdvė, kuri savo savybėmis skiriasi nuo fizinės, tačiau pagrindiniai situacijos dalyvių vaidmenys nepakinta: jie išlieka artimai vienas su kitu susiję, o *Y* lemia kokybinę erdvę, į kurią patenka *X*.

Erdvė kaip geometrinis regionas: TIES

Lietuviškuoju *TIES* dažnai realizuojama ta artumo reikšmė, kai kalbama apie didesnio *Y*-o formuojamą erdvę, į kurią patenka mažesnis *X*, o tai būtų ne tiek kokybinė, kiek geometrinė erdvė. Joje *X* lokalizuojamas *Y*-o atžvilgiu, pavyzdžiui:

(7) *Mūšis vyko ties Šiauliais.*

Šiuo atveju kalbėti apie artumą kaip reikšmės komponentą išvis nėra aktualu, *Y* yra labiau geometrinis atskaitos taškas, jo atžvilgiu formuojamas regionas (angl. *search domain*). Artumas tampa tokio elementų išdėstymo pasekme. Elementų suderinamumo principas reikalauja, kad *Y*-o atžvilgiu lokalizuojamas *X* būtų už jį mažesnis. Tačiau skirtingai nuo angliško *BY*, *Y* (*Šiauliai*) nėra tas objektas, kuris suformuoja kokybinę erdvę, į kurios įtaką patenka *X* ir yra jos veikiamas. Šis modelis dažnai pasitaiko istoriniuose ir geografiniuose aprašuose, ten, kur nusakoma objekto ar reiškinio buvimo vieta, pavyzdžiui:

(8) <...> *stabtelėjau ties Smalininkais.*

(9) *Vanduo ties Nida buvo 17 laipsnių.*

Fizine reikšme vartojamo *TIES* konstrukcijoje Y-o poziciją užima tokie objektai kaip miestai, kaimai, dideli pastatai, sankryžos ir pan. Žmonių ar kitų gyvų padarų bei jų kūno dalių beveik nepasitaiko. Tiesa, išimtį sudarytų *smilkiniai* (apie šiuos ir kitus ypatumus žr. Šeškauskienė 2003). Apie tai, kad tarp situacijos narių susidaro labai nedidelis atstumas, rodo tai, kad prielinksnis vartojamas pasakymuose su *ties pat* (*ties pat riba, ties pat slenksčiu* ir pan.). Apie tai, kad du objektai (X ir Y) nėra lygūs pagal dydį ar svarbą, rodo ir tas faktas, kad situacija su *TIES* yra neapverčiama, t. y. X ir Y neįmanoma sukeisti vietomis, pavyzdžiui:

(10) *Kilimėlis ties slenksčiu.*

(10a) **Slenkstis ties kilimėliu.*

Taigi pagrindinis *TIES* reikšmės komponentas išlieka dominuojantis Y, kurio atžvilgiu išskiriama geometrinė erdvė / lokusas. Papildomas reikšmės komponentas būtų išskirtinis Y-o vaidmuo, siejamas su ribine situacija. Tada ypač aktualus tampa nedidelio atstumo tarp X-o ir Y-o komponentas.

***TIES* reikšmės perkėlimas**

Formuojantis perkeltinei reikšmei Y išlieka objektų išdėstymo ir erdvės organizavimo centru. Perkėlimas dažniausiai vyksta iš fizinės į mąstymo, bendravimo, kalbėjimo erdvę. Y-o kaip lokalizacijos centro komponentas išblanksta, tačiau jo, kaip situacijos organizavimo centro, funkcija išlieka; be to, jis dažnai būna situacijos ribinis, sustojimo ar apsisprendimo taškas. Todėl Y dažnai realizuojamas kaip *slenkstis, riba, bedugnė, esmė*, t. y. žodžiais, žyminčiais tarpinį ar galinį sustojimą (jei prieš tai buvo judama), ribinę situaciją, reikalaujančią apsisprendimo, keliančią įtampą, reikalaujančią fizinių ir dvasinių jėgų, pavyzdžiui:

(11) *Slenkstis ties atviromis ES ir NATO durimis*

(12) *Reikia telktis ties švietimo problemomis*

(13) *Konkurencija ties Universiteto slenksčiu*

Ypač produktyvūs pasakymai su *riba*, kuriuose kalbama apie išlikimo, išnykimo, nevilties, pakantumo, skurdo, žmogaus teisių pažeidimo, amžinybės, cinizmo, antivalstybinės veiklos ir kitas ribas. Įdomu, kad lietuviškai pasakymai *šalia* ar *greta ribos* yra negalimi. Dažniausiai atsiduriame *ties* riba ar slenksčiu.

Tačiau nepaisant to, kad, palyginti su fizine reikšme perkeltinėje *TIES* reikšmėje, Y-o vaidmuo kiek pakinta, jis netampa kokybiniu erdvės organizavimo centru, kuris formuoja erdvę ir lemia jos savybes (plg. anglų *BY* aukščiau). Tačiau lyginant su jo pirmine reikšme, aiškėja, jog realizuojami tik kai kurie tos reikšmės požymiai, t. y. išblanksta ta erdvės samprata, kai Y yra didelis ir / ar svarbus erdvės elementas, kurio atžvilgiu lokalizuojamas kitas elementas, ir išryškėja ta konceptualizacija, kai Y yra riba ar situacija, priartėjimas prie kurios kitam situacijos nariui reiškia įtampą ar momentą, kai reikia apsispręsti, ir pan.

Erdvė kaip elementų seka: ŠALIA

Pasakymų su *ŠALIA* pagrindą sudaro elementų seka, kai X lokalizuojamas Y-o

atžvilgiu pagal artumo principą. Tačiau skirtingai nuo anksčiau analizuotų prielinksnių *ŠALIA* lemia tokią erdvės struktūrą, kai X ir Y abu yra lygiaverčiai nariai, nei vieno jų buvimas ar supanti erdvė nedaro reikšmingesnės įtakos kitam. Tai dažnai vadinama poziciniu erdvės skaidymu. Todėl pirminėje fizinėje reikšmėje galimi tokie pasakymai:

- (14) *Jo žemė šalia kaimo.*
- (15) *Malūnas šalia kelio.*
- (16) *Peiliukas šalia tabokinės ir pan.*

Vienokiam ar kitokiam objektų išdėstymui laiko požiūriu svarbu, kad dažniausiai pirmiausia lokalizuojamas Y, o tik po to X. Taigi, Y tampa atskaitos tašku, tačiau nei geometrinės, nei kokybinės erdvės nelemia. Elementų lygiavertiškumą įrodo situacijos „apverčiamumas“, t. y. galimybė X-ą ir Y-ą sukeisti vietomis, pavyzdžiui, galimas tiek pasakymas *peiliukas šalia tabokinės* (16), tiek ir *tabokinė šalia peiliuko*. Vienas objektas pasirenkamas atskaitos tašku greičiausiai dėl jam būdingų fizinių ar kalbėtojų svarbių savybių. Tai, kad situacija ne visada gali būti „apverčiama“, dažniausiai rodo pragmatinių veiksmų įtaką (plg. *?kelias šalia malūno*). Be to, idomu, kad atstumas šio prielinksnio reikšmei nėra reikšmingas, kitaip tariant, jis susiklosto priklausomai nuo ekstralingvistinės situacijos. Tiesa, ilgi atstumai analizuojamo prielinksnio reikšmei nebūdingi (smulkiau žr. Šeškauskienė 2003). Tai, kad *ŠALIA* nelemia regiono tipo erdvės (kokybinės ar geometrinės), matyti iš pasakymų, kuriuose regiono tipo erdvė nesuderinama su *ŠALIA* vartojimu (**gyveno šalia jūros, *atsidūrė šalia prarajos ir pan.*).

ŠALIA: reikšmės perkėlimas

Vykstant prielinksnio *ŠALIA* reikšmės perkėlimui, išlieka lygiaverčių situacijos narių komponentas. Taip pat laiko požiūriu X eina po Y-o, tačiau sekos nariai gali būti sukeičiami vietomis. Perkeltinėje reikšmėje X ir Y dažnai priešinami, o tai rodo, kad šie elementai yra lygintini, pavyzdžiui:

- (17) *Šalia valstybinės medicinos numatoma privati praktika.*
- (18) *Šalia atlikėjiškos veiklos ji imasi kūrybos.*
- (19) *Šalia bendrųjų bruožų ryškėja ir specifiniai.*
- (20) *Šalia šv. Pauliaus Seneka buvo žymiausia epochos siela.*

Kadangi abu nariai yra lygiaverčiai, neatmetama galimybė X ir Y sukeisti, tačiau, kaip minėta, dėl pragmatinių priežasčių ir su tuo susijusio galimo viso pasakymo reikšmės kitimo dažniausiai tai mažiau tikėtina, plg.:

- (21) *?Šalia privačios medicinos numatoma ir valstybinė.*

Ryškiausias perkeltinės *ŠALIA* reikšmės bruožas – situacijos narių priešpriešinimas. Jis nebuvo išryškintas fizinėje reikšmėje.

Erdvė kaip eilė: BESIDE, GRETA

Kitas pozicinio erdvės skaidymo tipas yra susijęs su eilės tipo organizacija, kuri gali būti laikoma elementų sekos atmaina. Tai reikštų, kad pirminėje fizinėje reikšmėje fiksuojama, jog X ir Y yra lygiaverčiai situacijos nariai, tačiau jie išdėsto-

mi ir kaip eilė, t. y. veidu / fasadu pasisukę į vieną pusę (pvz., vairuotojas ir keleivis) ir / arba kai fasado neįmanoma nustatyti, išdėstyti arti vienas kito taip, kad sudarytų funkciškai nedalomą kompleksą, pavyzdžiui:

(22) *The young lieutenant was sitting **beside** the driver* <Jaunasis leitenantas sėdėjo greta / šalia vairuotojo>

(23) *A napkin **beside** the plate* <Servetėlė šalia lėkštės>

(24) *Jie žingsniavo **greta** kito.*

Atkreiptinas dėmesys į vartojimo atvejus, kai šie prielinksniai vartojami su tarpusavio ryšius žyminčiais žodžiais (angl. *reciprocals*), kai ypač išryškėja situacijos dalyvių lygiavertiškumas, pavyzdžiui, *greta vienas kito* ar *greta kits kito*, *beside one another*, *one beside the other*.

BESIDE: reikšmės perkėlimas

Perkeltinėje *BESIDE* reikšmėje galima įžiūrėti kelias tendencijas. Viena reikšmė rutuliojasi apie dviejų elementų lygiagretumą, lygiavertiškumą, tačiau Y lokalizacijos laiko prasme išlieka pirmas. Pavyzdžiui:

(25) (...) *we accept integrity as a distinct political virtue **beside** justice and fairness* <Pripažįstame integralumą kaip aiškia politinę dorybę greta teisingumo ir lygybės.>

Tačiau dažnai vartojami pasakymai *beside the point* ar *beside oneself* formuojasi kiek kita linkme – labiau pabrėžiant X-o ir Y-o atskirumą, nesutapimą, pavyzdžiui:

(26) *His comments were **beside** the point* <Jo komentarai buvo pro šalį [ne į temą].>

(27) *He was **beside** himself* <Jis buvo šalia savęs [nesavas]>

Tiek pirmojoje (lygiavertiškumo), tiek antrojoje (atskirumo) perkeltinėje reikšmėje užfiksuoti fizinėje reikšmėje ryškiai išreikštą eilės tipo organizaciją gana keblu; greičiausiai ji perkeltinėje reikšmėje neišlieka. Pirmoji lygintina su lietuvių *ŠALIA*, kuriame klostosi to paties tipo erdvės santykiai. Tuo tarpu antroji greičiau realizuojama kitomis kalbos priemonėmis, lokatyvų raiška yra mažai tikėtina.

Tuo tarpu lietuvių kalbos *GRETA* lygiavertiškumas išlieka kaip pagrindinis perkeltinės reikšmės elementas. Tiesa, dažnai pabrėžiamas vertybinis X-o artimumas Y-ui, jų vienaarūšiškumas. Dažniausiai pabrėžiami bendri pomėgiai, siekiai, pažiūros, pavyzdžiui:

(28) *Jadvyga Čiurlionytė atsimena Jį **greta** kito didžio maištininko – Kazio Borutos.*

(29) <...> *šie bandymai stoti **greta** abstrakčiųjų ekspresionistų ir lieka europietiškais bandymais.*

(30) ***Greta** kitų žymių darbų jis paliko ir žodyną.*

Mentalinės erdvės, fiksuojamos perkeltinėje *GRETA* reikšmėje, ypatumas yra tas, kad joje natūraliai išnyksta kai kurie fizinio elementų išdėstymo ypatumai (pavyzdžiui, X ir Y veidu atsigręžę į vieną pusę), tačiau išlaikomas elementų lygiavertiškumas. Kadangi tas pats komponentas būdingas ir perkeltinei *ŠALIA* reikšmei, ran-

dasi daug kontekstų, kur šie prielinksniai gali vienas kitą pakeisti. Linkstama dažniau vartoti *GRETA* tada, kai akcentuojamas elementų bendrumas ar vienaarūšiškumas, o *ŠALIA* būdingesnė jų priešprieša.

Išvados

Nagrinėjant anglišku ir lietuvišku artumą reiškiančių ir neretai sinonimiškų prielinksnių reikšmes, aiškėja, kad jų reikšmės pagrindą sudaro skirtingi erdvės skaidymo būdai. Jie dažnai išlieka ir perkeltinėje reikšmėje. Nagrinėtų prielinksnių *by*, *beside*, *šalia*, *greta* ir *ties* reikšmių skyrimo pagrindą sudaro regiono tipo ir pozicinė organizacija. Erdvė, išskiriama Y-o atžvilgiu, gali būti geometrinė (būdinga *ties*) ar kokybinė (būdinga *by*), kai lemiamos jos savybės; kitiems prielinksniams būdinga pozicinė erdvės organizacija, kai situacijos dalyviai atsiduria tam tikrose pozicijose: išdėstomi kaip seka (*šalia*) arba kaip eilė (*beside*, *greta*).

Perkeltinė reikšmė formuojasi pirminės fizinės reikšmės pagrindu. Visais atvejais išlieka fizinės reikšmės pagrindą sudarantis erdvės skaidymo būdas, tuo tarpu kiti komponentai, priklausomai nuo konkretaus lokatyvo, gali kisti ar visai išnykti. Šie procesai daugeliu atvejų yra idiosinkretiški:

- *BY* perkeltinėje reikšmėje išlaiko Y-o funkciją formuoti (kokybinę) erdvę, į kurią patenka X. Pati erdvė kinta iš fizinės į žmonių santykių, mąstymo bei samprotavimo. Ši reikšmė dažniausiai realizuojama kontekstuose, kur X remia, palaiko Y-ą.

- *TIES* perkeltinėje reikšmėje Y išlieka situacijos organizavimo centru, kurio atžvilgiu formuojamas regionas, bet išnyksta Y-o kaip lokalizacijos centro komponentas. Tačiau ryškiausias šio prielinksnio reikšmės komponentas yra tas, kad Y dažniausiai tampa ribiniu, sustojimo, apsisprendimo tašku, prie kurio priartėja X.

- Vykstant *ŠALIA* reikšmės perkėlimui, kurio pirminės reikšmės pagrindą sudaro elementų seka, išlaikomas situacijos dalyvių lygiavertiškumas, tačiau akcentuojama fizinei reikšmei nebūdinga vieno dalyvio priešprieša kitam.

- Perkeltinė *BESIDE* reikšmė formuojasi elementų eilės pagrindu išlaikydama situacijos dalyvių lygiavertiškumo komponentą bei pabrėždama jų nesutapimą, skirtingumą. Eilės tipo organizacijos, iš esmės pakitus erdvės pobūdžiui, išlaikyti pasidaro neįmanoma.

- Perkeltinėje *GRETA* reikšmėje, besiformuojančioje elementų eilės pagrindu, panašiai kaip *ŠALIA* ir *BESIDE*, išlaikomas situacijos dalyvių lygiavertiškumas, tačiau *GRETA* reikšmei būdingesnis dalyvių vienaarūšiškumas, vertybinis artumas, o *ŠALIA* ir *BESIDE* – jų priešprieša.

Žvelgiant iš kalbų gretinimo perspektyvos galima kalbėti apie dalinį lokatyvų reikšmių sutapimą. Artumą reiškiančių lokatyvų grupėje esantis *BESIDE* dažniausiai realizuojamas lietuvių kalboje kaip *GRETA* ir *ŠALIA*; tuo tarpu *BY* kai kuriuose kontekstuose gali būti verčiamas *TIES*. Kituose kontekstuose pasitelkiamos kitos raiškos priemonės. Taigi, kalbose kuriamas pasaulio vaizdas neabejotinai turi panašumų, tačiau atidesnis žvilgsnis į kiekvieną kalbą atskleidžia unikalius jos bruožus, kūrybinės kalbos bendruomenės pasaulio kūrimo galias.

Literatūra

- Boers F. *Spatial Prepositions and Metaphor: A Cognitive Semantic Journey along the Up-down and Front-back Dimensions*. Tübingen: Narr, 1996.
- Dirven R. *A User's Grammar of English: Word, Sentence, Text, Interaction*. Frankfurt: P. Lang, 1989.
- Dirven R. Dividing up physical and mental space into conceptual categories by means of English prepositions. In: C. Zelinsky-Wibbelt (red.) *The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1993, 73–97.
- Fauconnier G. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge (Mass., L.), 1985.
- Kovescs Z. *Metaphor: a practical introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, London, 1987.
- Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we Live By*. Chicago: Chicago University Press, 1980.
- Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar*. V. I. Stanford, California: Stanford University Press, 1988.
- Lindkvist K. G. *A Comprehensive Study of Conceptions of Locality in which English Prepositions Occur*. Stockholm, 1976.
- Maliar T. N., Seliverstova O. N. *Prostranstvenno-distancionnye predlogi i narecija v ruskom i anglijskom jazykach (Slavistische Beiträge 362)*. München: Sagner, 1998.
- Radden G. Spatial metaphors underlying prepositions of causality. In: Paprotte, W. & R. Dirven (red.) *The Ubiquity of Metaphor: metaphor in language and thought*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 1985, 177–207.
- Rosch E. Principles of categorization. In: B. B. Lloyd & E. Rosch (red.) *Cognition and Categorization*. Hillsdale, 1978, 27–48.
- Šeškauskienė I. The semantics of a preposition: space conceptualisation. *Germanic and Baltic Linguistic Studies, Teaching and Translation*. Vilnius: Homo Liber, 1998, 102–108.
- Šeškauskienė I. Cross-linguistic variation of space conceptualisation. In: *Translation and Meaning, Part 5. (Proceedings of the Maastricht Session of the 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on "Translation and Meaning")*. Maastricht: Hogeschool Maastricht, 2001, 85–95.
- Šeškauskienė I. Proximity in English and Lithuanian. *Kalbotyra* 53(3), 2003, 117–125.
- Šeškauskienė I. Extension of meaning: spatial relations in English and Lithuanian. In: B. Lewandowska-Tomaszczyk & A. Kwiatkowska (red.) *Imagery in Language. Festschrift in Honour of Professor Ronald W. Langacker*. [Lodz Studies in Language, vol.10] Peter Lang, 2004, 373–384.
- Taylor J. R. Prepositions: patterns of polysemization and strategies of disambiguation. In: C. Zelinsky-Wibbelt (red.) *The Semantics of Prepositions: from mental processing to natural language processing*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1993, 154–175.
- Taylor J. R. *Linguistic Categorization: prototypes in linguistic theory*. Oxford: OUP, 1995.
- Valiulytė E. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Vandeloise C. *Spatial Prepositions. A Case Study from French*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1991.

Inesa Šeškauskienė

**PROXIMITY IN ENGLISH AND LITHUANIAN:
MEANING EXTENSION IN SOME LOCATIVES**

Summary

The present paper focuses on the extension of meaning in the English and Lithuanian prepositions of proximity: *by*, *beside*, *greta*, *šalia* and *ties*. The investigation is based on some principles of cognitive linguistics: space conceptualisation and mental space theory. It is argued that the primary physical meaning of the locatives of proximity is rendered through differing spatial relations, which are preserved in meaning extensions.

Thus the regional (qualitative) space organisation in the primary meaning of *by* is preserved in its extended meaning; however, the nature of the relationship between X and Y changes (X supports Y). The geometrical region rendered in the primary meaning of *ties* is preserved in its meaning extension with some components of the primary meaning backgrounded (Y as a localisation centre) and some foregrounded (Y as a point of tension and/or decision making).

The Lithuanian *šalia* focuses on the positional spatial organisation of sequential elements, which is preserved in its meaning extension. However, the focus in the extended meaning is on the differences, juxtaposition of X and Y, which was not emphasised in the primary meaning.

The English *beside* and the Lithuanian *greta* seem to be based on the positional spatial organisation of a row, with elements facing the same direction. In the meaning extension, *beside* preserves the equal status of the elements; however, their incompatibility is foregrounded. The Lithuanian *greta* has X and Y of equal status, but their similar nature, closeness is clearly preserved.

The cross-linguistic approach allows identifying intricate features of spatial relations expressed by English and Lithuanian prepositions. Cross-linguistically, these prepositions could be characterised by overlapping relations with the meaning of *by* overlapping with *ties*, and *beside* roughly covering the meanings of *šalia* and *greta*.

